

конституційній правотворчості. Зазначається, що для перехідних суспільств традиційним та до певної міри виправданим є тяжіння правового світогляду до системоцентристського. Водночас автор акцентує увагу на небезпеці реалізації такого типу цінностей у перехідних державах, враховуючи відсутність чітких критеріїв для визнання перехідного періоду завершеним.

Ключові слова: правовий світогляд, політика права, українська державність 1917–1921 рр., людиноцентризм, системоцентризм.

Иванова А. Ю. Правовое мировоззрение в контексте классических и современных взглядов на политику права

В статье рассмотрены взгляды отечественных дореволюционных и современных ученых на правовое мировоззрение как фактор формирования политики права. Прослеживается зависимость трактовок и оценок политики права от типа правопонимания.

На примере украинской государственности 1917–1921 гг. с использованием выводов концепции переходных государств проанализировано реализацию аксиологического измерения правового мировоззрения в конституционном правотворчестве. Отмечается, для переходных обществ традиционным и в определенной мере оправданным является тяготение правового мировоззрения к системоцентристскому. В тоже время, автор акцентирует внимание на небезопасности реализации такого типа ценностей в переходных государствах, учитывая отсутствие четких критериев для признания переходного периода завершенным.

Ключевые слова: правовое мировоззрение, политика права, украинская государственность 1917–1921 гг., персонцентризм, системоцентризм.

Ivanova A. Juridical world-view in the context of classical and modern views on the law policy

The article discusses the views of domestic pre-revolutionary and contemporary scholars on the juridical world-view as a factor in law policy. Observed dependence of interpretations and evaluations of the law policies of the legal consciousness.

On an example of Ukrainian statehood of the 1917–1921th, using the findings of the concept of transitional states, analyzed the implementation of axiological measurements of the Juridical world-view into the constitutional lawmaking.

It is noted for transitional societies is traditional system-centered Juridical world-view. At the same time, the author focuses on the implementation of this type of insecurity values in transitional states, given the lack of clear criteria for the recognition of transition completed.

Key words: juridical world-view, legal law politic, Ukrainian State of the 1917–1921th, person-centered, system-centered.

УДК 340.1

*Олександр Сергійович Кабанець,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ГРОМАДЯНСЬКА КУЛЬТУРА ЯК ЧИННИК ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

У теорії держави і права демократія, її розвиток та особливості становлення є актуальними для наукових досліджень. За часів Античності демократії приділялася особлива увага серед філософів та науковців тих часів. Нині у багатьох державах існує демократичний устрій, багато країн прагнуть мати суспільство з демократичними цінностями. У той же час кожна

держава має свої індивідуальні особливості побудови та становлення демократичної держави. Таким чином, чинники демократизації та її ціннісні складові є актуальною темою для наукового дослідження.

Зазначеній проблематиці чимало уваги приділено у працях таких вітчизняних вчених, як С. Головатого, О. Зайчука, Н. Оніщенко, П. Рабіновича, В. Селіванова, О. Скакун, О. Скрипнюка, Ю. Шемшученка та ін.

Досвід розвинутих держав свідчить, що стабільність демократії залежить від дотримання суспільством та державою базових демократичних цінностей. У цьому контексті Р. Інглхарт зазначає, що еволюція і здатність до виживання масової демократії передбачає наявність серед широкої громадськості деяких підтримуючих її звичок і орієнтацій, таких як міжособистісна довіра; підтримка демократичних інститутів; визнання індивідуальних прав і свобод тощо [1]. Тобто йдеться про розповсюдження і вкорінення цінностей та установок, які асоціюються з громадянською культурою, загальну характеристику якої сформулювали Г. Алмонд та С. Верба. Дослідники формують поняття «громадянська культура» як найбільш сприятливе для встановлення і функціонування демократичних інститутів. Громадянська культура характеризується високим рівнем взаємної довіри громадян та їх схильністю до компромісів і терпимості щодо людей з іншими інтересами та державними поглядами.

На значенні громадянської культури як важливого чинника демократизації акцентують свою увагу В. Меркель та А. Круасан. У своїх дослідженнях науковці дійшли висновку, що в тих державах, де домінуючими є інші (відмінні від громадянської) типи політичної культури, процеси демократизації є дуже тривалими і призводять до появи «дефектних» демократій, які інституційно відповідають демократичним вимогам, але сутність державно-владних відносин все ще залишається значною мірою авторитарною, що спотворює демократію в цих країнах.

Аналізуючи особливості становлення демократії в Україні, О. Поклонська стверджує, що все ще спостерігається вплив тоталітарної правової культури на значну частину населення, наявність у правовій свідомості принципів егалітаризму та етатизму [2, с. 41].

Згідно з егалітаризмом саме рівність людей забезпечує процвітання суспільства. Там, де немає рівності, нарастають конфлікти, які призводять до розпаду суспільства. Але що має бути рівним? Розміри особистого добробуту, моральні цінності, становище чоловіків і жінок? Уроки історії свідчать про те, що прямолінійна інтерпретація соціальної рівності, наприклад, як зрівняння всього і всіх неспроможна. Розуміючи це, багато дослідників говорять про рівність можливостей. Але поки що ще нікому не вдалося довести, що хоча б два індивідуума володіють однаковими можливостями. Чи не означає це, що принцип рівності взагалі неможливий? На нашу думку, принцип рівності коректний лише у випадку, якщо він інтерпретується як однаковість соціальних законів, у тому числі економічних чи юридичних [3].

У юриспруденції етатизм ставить існування права в нерозривний зв'язок з існуванням держави і не визнає іншого права, крім як санкціонованого державою [4].

О. Поклонська наголошує на тому факті, що Україна перебувала в складі СРСР (1922–1991), державний режим якого містив у собі всі ознаки тоталітаризму. У той же час, і на це звертають увагу науковці, демократизація політичного режиму — це комплексний та історично довготривалий процес, що залежить від ступеня ментальної готовності народу до здійснення демократичних процедур [5, с. 403].

Д. Растоу, розглядаючи різні моделі переходу до демократії, дійшов висновку, що на становлення демократії у тій чи іншій державі впливає її історична («генетична») спадщина країни. Дослідник зазначає, що перехід до демократії можливий за умови дотримання таких фаз.

Перша фаза полягає у досягненні національної єдності. Поняття «національна єдність» означає те, що значна більшість громадян потенційної демократії не повинна мати сумнівів або робити уявних застережень стосовно того, до якого державного співтовариства вони належать. Вимога національної єдності відсікає ситуації, коли в суспільстві є латентний розкол, подібний тому, який спостерігався у габсбурзькій або оттоманській імперіях і присутній сьогодні у низці африканських країн, так само як і ті, коли, навпаки, є сильна ймовірність до об'єднання кількох спільнот, за прикладом багатьох країн арабського світу. Демократія — це система правління більшості. Щоб склад правителів і характер державного курсу могли вільно змінюватися, кордони держави мають бути стійкими, а склад громадян — постійним. За афористичним зауваженням І. Дженнінгса, «народ не може вирішувати, поки хтось не вирішить, хто є народ». Національна єдність названа попередньою умовою демократизації в тому сенсі, що воно має передувати всім іншим стадіям процесу — в іншому час його утворення не має значення. Воно може скластися в доісторичні часи, як у Японії чи Швеції; може випереджати інші фази переходу до демократії на сторіччя, як у Франції, або лише на десятиліття, як у Туреччині. Не має значення і те, яким чином було досягнуто національної єдності. Можливо, географічне розташування країни було таким, що ніякої серйозної альтернативи національній єдності просто ніколи не виникало — тут найкращим прикладом є Японія. Теза про те, що національна єдність являє собою єдину попередню умову переходу до демократії, має на увазі, що для демократії не потрібно будь-якого мінімального рівня економічного розвитку і соціальної диференціації.

Другою фазою є довготривала державна боротьба, протягом якої народжується і загартовується нова еліта, з'являються інститути громадянського суспільства, зростає участь громадян у державних процесах — відбувається прищеплення суспільству громадянської культури. Наявність суперечностей і гостра боротьба за державну владу в суспільствах, де відсутня національна єдність, призводить до поляризації суспільства, що загрожує, в свою чергу, дезінтеграцією та розколом за регіональною, етнічною або іншою ознакою.

Третя фаза є фазою ухвалення рішень, насамперед щодо інституалізації базових демократичних процедур.

Четверта фаза — звикання до демократії — це час освоєння громадянами і державною елітою техніки демократії, набуття необхідних для її функціонування навичок, внаслідок чого демократія починає працювати як відносно відлагоджений і цілісний механізм. Це фаза навчання громадян і розширення державних еліт, фаза освоєння техніки демократії та необхідних на її функціонування навичок і позицій [6, с. 5–9].

У той же час слушною є думка В. Селіванова про те, що практика управління демократичних держав доводить, що законодавство в цих суспільствах спрямоване на заохочення віри людини у святість права [7, с. 78].

Використовуючи динамічну модель для аналізу державних процесів в Україні, що відбувалися після здобуття нею незалежності, О. Радченко стверджує, що Україна вступила на шлях демократизації, «проскочивши» першу фазу — досягнення національної єдності. Тому на другій та третій фазі (зародження нової еліти, довготривала і жорстка політична боротьба та інституціоналізація базових демократичних процедур), спостерігаємо ті процеси, щодо яких застерігав Д. Растоу — наростання поляризації суспільства, загроза дезінтеграції за регіональною та культурно-цивілізаційною ознакою. Четверта фаза (звикання до демократизації) в нашій державі ще не настала.

На думку О. Радченко, демократичний транзит є принципово новим типом державної трансформації, який характеризується насамперед своїм інституційним спрямуванням, оскільки головною метою ставить саме інституційний злам та розбудову нових, демократичних інститутів, не виходячи при цьому за межі правового поля [8, с. 280].

За багатомісячну історію в житті українського народу склалися певні звичаї і традиції, поняття про справедливість, істину, правду, мораль, право [9, с. 226]. О. Скрипнюк зазначає, що демократичні цінності відіграють як регулятивну, так і корегуючу функції. З одного боку, вони визначають (врегульовують) характер та специфіку взаємовідносин між державою і суспільством, а з другого — є тим орієнтиром, у напрямі якого мають розвиватися суспільство і держава [10, с. 244].

Важливою ціннісною складовою демократії є принцип верховенства права, на чому акцентують свою увагу відомі вітчизняні та зарубіжні вчені. Н. Оніщенко зазначає, що принцип верховенства права є одним із основних, основоположних принципів правової доктрини та правового життя. На її думку, вказаний принцип є визначальним при формуванні всіх інститутів держави і суспільства в цілому. У такому розумінні право виступає найвищою соціальною цінністю, найголовнішим суспільним орієнтиром. Саме на них має спиратися законодавець, закріплюючи загальнообов'язкові приписи, надаючи їм нормативного характеру [11, с. 6].

На думку вітчизняних дослідників, у понятті верховенства права переплітаються правові і політичні, культурні і етичні мотиви, внутрішньодержавні і міжнародні, національні і загальнолюдські аспекти, наукова істина і цінності добра і справедливості, досягнення правової теорії і практичний юридичний досвід, правові ідеї і здоровий глузд [12, с. 41].

У сучасному світі розуміння права передбачає визнання людини найвищою соціальною цінністю, а забезпечення прав і свобод людини і громадянина — головною метою державної влади. Забезпечення прав і свобод людини і громадянина, на думку Ю. Кравченка, включає три елементи (напрями державної діяльності): сприяння реалізації прав і свобод людини (шляхом позитивного впливу на формування їх загальносоціальних гарантій); охорону прав і свобод людини (шляхом впровадження заходів, зокрема юридичних, для попередження, профілактики порушень прав і свобод людини); захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правового стану, притягнення порушників до юридичної відповідальності) [13, с. 13].

Розроблення проблем прав і свобод людини (з ліберально-гуманістичних позицій) пов'язане з іменем І. Канта. Дослідник послідовно відстоював свободу індивіда та рішуче критикував дуалістичність політики у її ставленні до моралі і права. І. Кант стверджував, що право людини повинно вважатися священним, яких зусиль це не коштувало б державній владі [14, с. 185].

Важливим кроком щодо поваги і захисту прав людини став вступ України до Ради Європи 9 листопада 1995 р., внаслідок чого Україна прийняла на себе цілу низку міжнародно-правових зобов'язань.

Важливою складовою захисту прав і свобод людини стало створення в Україні інституту Омбудсмена — уповноваженого з прав людини.

Нині в Україні гостро стоїть питання про реальне забезпечення проголошених засад прав і свобод людини і громадянина. Україна є одним із лідерів за кількістю заяв, що надходять до Європейського суду з прав людини. Це свідчить про необхідність системного вдосконалення вітчизняного законодавства.

Актуальним залишається питання розробки державної концепції щодо напрямів реформування державних структур, відповідальних за захист прав і свобод людини та громадянина. Як свідчить практика, діюча система державних інститутів не спроможна належним чином захистити права і свободи людини та громадянина.

Список використаних джерел

1. *Inglehart R.* The Renaissance of Political Culture / R. Inglehart // *American Political Science Review*. — 1988. — Vol. 82. — P. 1203–1230.
2. *Поклонська О. Ю.* Правова держава та громадянське суспільство як основні ідеї пострадянської трансформації України (1991–2006) : монографія / О. Ю. Поклонська. — Сімферополь : ДІАЙПІ, 2009. — 228 с.
3. *Принципы равенства, свободы и справедливости* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.mobile.uchebniki.ws/12610515/filosofiya/sotsialnaya_filosofiya.
4. *Этатизм* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ru.wikipedia.org/wiki/Этатизм>.
5. *Атаманчук Г.* Теория государственного управления: курс лекций / Г. Атаманчук. — М. : Омега-Л, 2005. — 584 с.
6. *Растой Д.* Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Растой // *Политические исследования*. — 1996. — № 5. — С. 5–9.
7. *Селіванов В.* Рациональне та ірраціональне в пізнанні правової дійсності / В. Селіванов // *Вісник Академії правових наук України*. — 2003. — № 2–3 (33–34). — С. 67–82.
8. *Радченко О. В.* Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення : монографія / О. В. Радченко. — Х. : Магістр, 2009. — 380 с.
9. *Оніщенко Н.* До питання про категоріальний апарат сучасних правових досліджень (правопізнавальні конструкції) / Н. Оніщенко // *Публічне право*. — 2012. — № 1 (5). — С. 223–230.
10. *Скрипнюк О. В.* Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика) / О. В. Скрипнюк. — К. : Логос, 2006. — 368 с.
11. *Оніщенко Н. М.* Монізм у праві в контексті сучасного праворозуміння / Н. М. Оніщенко // *Держава і право*. — 2010. — Вип. 47. — С. 4–9.
12. *Принцип верховенства права: проблеми теорії і практики* : у 2 кн. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — К. : Конус-Ю, 2008. — Книга друга : Принцип верховенства права у діяльності держави та адміністративному праві / відп. ред. В. Б. Авер'янов. — 314 с.
13. *Кравченко Ю. Ф.* Свобода як принцип демократичної правової держави : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Ю. Ф. Кравченко. — Х., 2003. — 35 с.
14. *Кант И.* К вечному миру / И. Кант // *Трактаты о вечном мире*. — М. : Соц-экгиз, 1963. — С. 150–192.

Кабанець О. С. Громадянська культура як чинник демократизації суспільства

У статті виокремлюються та розкриваються базові демократичні цінності, від яких залежить стабільність розвитку демократії. Характеризуються чинники демократизації, зокрема громадянська культура, верховенство права, забезпечення прав і свобод людини і громадянина тощо. Одночасно наголошується на тому, що становлення демократії в Україні відбувається через вплив тоталітарної правової культури. Характеризуються умови переходу до демократії, зокрема: досягнення національної єдності; довготривала державна боротьба, протягом якої народжується і загартовується нова еліта, з'являються інститути громадянського суспільства, зростає участь громадян у державних процесах; ухвалення рішень, насамперед щодо інституалізації базових демократичних процедур; звання до демократії.

Ключові слова: демократія, демократизація, громадянська культура, верховенство права, права людини і громадянина, національна єдність.

Кабанець А. С. Гражданская культура как фактор демократизации общества

В статье выделяются и раскрываются базовые демократические ценности от которых зависит стабильность развития демократии. Характеризуются факторы демократизации, в частности гражданская культура, верховенство права, обеспечение прав и свобод человека и гражданина и т. д. Одновременно подчеркивается, что становление демократии в Украине происходит под влиянием тоталитарной правовой культуры. Характеризуются условия перехода к демократии, такие как: достижение национального единства; долгосрочная государственная борьба, во время которой рождается и закаляется новая элита, появляются институты гражданского общества, растет участие граждан в государственных процессах; принятия решений, прежде всего по институализации базовых демократических процедур; привыкание к демократии.

Ключевые слова: демократия, демократизация, гражданская культура, верховенство права, права человека и гражданина, национальное единство.

Kabanets O. Civic culture as a factor in the democratization of society

The article highlighted and expanded basic democratic values on which the stability of democracy. Characterized by factors of democratization, in particular civic culture, the rule of law, human rights and freedoms of man and citizen, etc. It is highlighted that the establishment of democracy in Ukraine is under the influence of totalitarian legal culture. Characterized by conditions of transition to democracy such as the achievement of national unity; state long-term struggle, during which the new born and hardened elite appear civil society, increasing citizen participation in government processes; decision-making, especially for the institutionalization of basic democratic procedures; habituation to democracy.

Key words: democracy, democratization, civic culture, the rule of law, human rights and civil rights, national unity.

УДК 340.1

*Сергій Миколайович Капишін,
старший прокурор відділу Головного управління
з розслідування особливо важливих справ
Генеральної прокуратури України,
здобувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАКОННОСТІ: ЗАХИСТ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Пошук шляхів утілення ідеї про щастя на землі, свободу від страху і злиднів здійснювався протягом всієї історії. Писалися трактати, народжувалися теорії, щось вмирало, але найцінніше, найсуттєвіше відбиралося і зберігалось, щоб з часом із цих розрізнених фрагментів людство реалізувало свою споконвічну мрію про найкращий державний устрій.

Світова наукова думка кульмінацію переосмислення уявлень про законність пов'язує із сучасним відродженням ідеї правозаконності (*rule of law*). Згідно з Ф. Хайеком «концепція правозаконності є не тільки щитом свободи, а й налагодженим механізмом її реалізації» [1, с. 124].

Ця проблема для сучасної української юриспруденції явище досить нове і внаслідок цього маловивчене. Традиційним для представників вітчизняної правової науки було дослідження категорії «законність». Особливо актуальні для дослідження правозаконності праці зарубіжних правознавців ліберального напрямку: А. Дайсі, М. Оукшота, Ф. Хайека, у яких правозаконність (*rule of law*) була концептуально розроблена.

Серед сучасних західних дослідників особливу значущість для аналізу концепції правозаконності мають праці Р. Феллона, С. Ігла, Р. Касса, Н. Крітца, Т. Зивіскі, Д. Томаса, М. Хорвіца, А. Шайо.

У дореволюційній Росії питання правозаконності висвітлювалися у працях таких великих російських мислителів, як М. Бердяєв, В. Дурдулевський, Б. Кістяківський, І. Покровський, Б. Чичерін.

У розвиток вчення наприкінці XIX — на початку XX ст. зробили свій внесок українські мислителі М. Драгоманов, С. Котляревський, М. Палієнко та ін.

У радянській юридичній науці, що спирається на доктрину позитивізму, проблема правозаконності була піддана «невиправданому ostracizmu». У теорії держави і права радянського періоду розроблялася виключно категорія законності. Вагомий внесок у розвиток поняття закон-